

Egy enteriőr-terv a budai királyi palotához¹

A budai királyi palota barokk-kori belső tereiről szinte semmit sem tudunk. Mindössze két, késői – az építkezés első állapotához, az építkezés menetéhez képest késői – ábrázolást ismerünk, 1780-ból, illetve 1795-ből, de ezek nem mérnöki tervek, hanem művészi rajzok.² A belső tagoláshoz, díszítéséhez nem maradt meg terv, noha az alaprajzokhoz, homlokzatokhoz minden fázisból ismeretes tervrajz; több még másolatban is. Éppen ezért öröndetes annak a belső-architektúra egy részletét ábrázoló lapnak az előkerülése, amelyre már Kapossy János (1894–1952) hivatkozott, de amelyet rajzi formában – pontosabban egy arról készült fénykép-negatív alakjában – csak nemrég talált meg Haris Andrea a Révhelyi-hagyatékban.³ A negatív provenienciájával kapcsolatos további megjegyzésem még az, hogy Dávid Ferenc engedte át nekem közlésre.

A színezett tusrajz egy erkélyes kapuzatot vagy terem-bejáratot ábrázol, amely felül összekapcsolódik a karzat erkélyével. Az ívesen előrehajló, fonatos-kőbábos erkélyt két-két szabadon álló kompozit oszlop tartja; a félkörívű kapuzat két dór pillérre támaszkodik. A kapuzat maga is előrehajlik. Az erkély négy posztament-sén vázadisz áll. Fent egy lesarkított vonalú, díszesen faragott nyíláskeret látható, azaz egy felső bejárat. A motívum mellett félköríves fülke nyílik; ez a kandalló helye, miként a fülke mögötti sötét négyzet, a kémény nyílása jelzi.

A lapon az építészeti motívum metszetét is megrajzolta az ismeretlen tervező. Ebből a részletből az derül ki, hogy az erkélyes falra merőleges falon, vagyis a terem hosszoldalán a sarokhoz közel ablak nyílik. Az ábrázolás mutatja, hogy az architektúra alatt van egy boltozatos alsó szint is. A lap szignált: „Ignati Aracheek”, azaz a forrásokból ismert, a palota kivitelezésén 1750 óta dolgozó Oracsek (Oraschek) Ignaz (1720 k. – 1767) kamarai építész rajza.

Dávid Ferenc véleménye szerint a díszes bejárat és erkély együttese a budai vár dísztermének, a korai rajzon *Rittersaal*-nak nevezett teremnek az egyik bejárata.⁴

E kérdés eldöntése, illetve a motívum eredeti helyének, készülési idejének, esetleg tervezőjének a meghatározása a dolgozat további célja.

A díszterem különböző alaprajzai alapján a bejárat résznek három állapotát különböztethetjük meg. Az első Jean-Nicolas Jadotnak (1710–1761), a palota tervezőjének Párizsba magával vitt, ma a Bibliothèque Nationale-ban őrzött terve, amelyen még a tervezgetés, a változtatás, a nem végleges kidolgozottság jelei látszanak (annál is inkább, mert a legjobban kidolgozott középrész rajzára, a törzsépület tervére felhajtható papírt ragasztott, egy alternatív megoldással).⁵

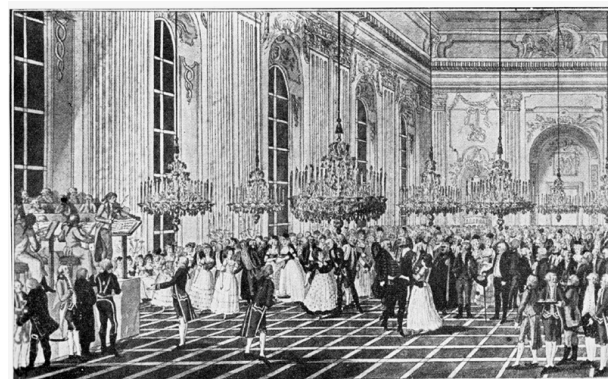
A második, a belsőnek a szóban forgó részletét (alaprajzban) is mutató terv, a Sebastian Zeller-féle másolat.⁶ Erről egy korábbi tanulmányomban kimutattam, hogy az öt lapot ugyan 1758-as iratokhoz csatolták, de azok 1755-ben készülhettek; s ez nem egyszerűen a lapok datálásának kérdése, hanem bizonyos alaprajzok értelmezéséhez, és tervezői szerepek elhatárolásához nagyon fontos körülmény.⁷

A harmadik alaprajzot Franz Anton Hillebrandt (1719–1791) készítette 1770-ben, amikor Mária Terézia (1740–1780) Vácról Budára, a palotába költöztette az angolkisasszonyok apáca-rendjét s számukra a belsőben bizonyos átalakítások, új térelosztások váltak szükségessé.⁸

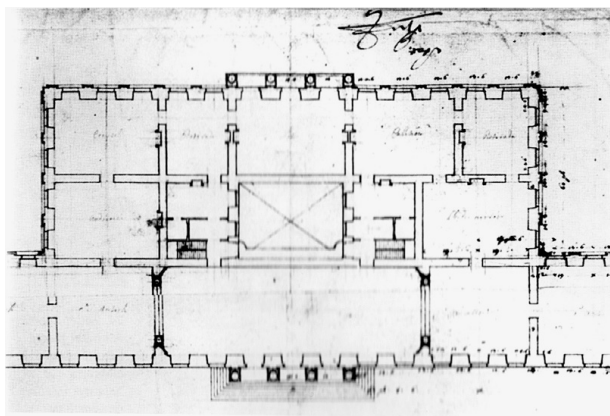
A felsorolt tervek közül a legkorábbi Jadot-é; ezen a középtengelybe mindkét oldalon kandallót látunk; Nincs lépcsőzetesen elhelyezkedő oszlop-páros a nyílás két oldalán. Az alaprajzra a tervező a „Chateau de Bude executé” szavakat írta, s ezek látszólag perdöntőek tervünk megítélése szempontjából. A feliratot azonban nem úgy kell értelmeznünk, hogy az *executé* szó az adott terv kivitelezését jelentené, hiszen szemmel

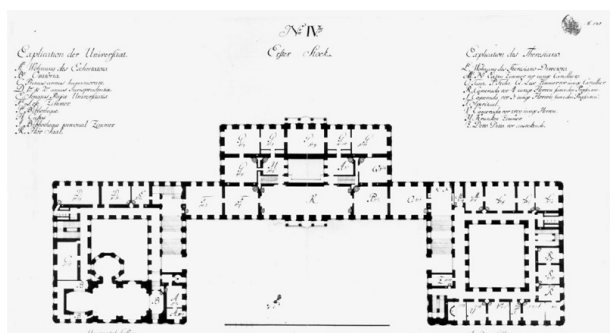
1. kép.

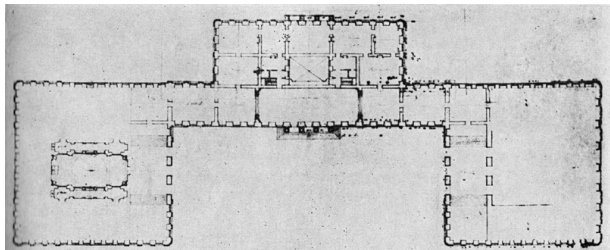
2. kép.

3. kép.

4. kép.

5. kép.

láthatólag nem végleges kivitelezési terv. Bizonyos részeinek kidolgozatlanságán túl az is a kivitelezési-terv szerep ellen szól, hogy Jadot ezt nem adta át hivatali utódjának. Mint tudjuk az 1749-ben megindult budai építkezés terveinek elkészítését követően nem sokkal, 1753-ban megvált hivatalától és elhagyta Bécset. Terveit felhasználásra átadta a helyére, a Hofbauamt élére kinevezett Nicolaus Paccassinak (1716–1790). Az átadási listán a 153-155. számú tételek („neues gebäu zu Ofen, dabey noch vier plan sambt einem Stiegenprofil”) mutatják, hogy a budai palotatervek sem jelentettek kivételt.⁹ Nyilván a kidolgozott, a rajzoló által letisztázott mérnöki tervrajzokat adta át, a kisebb részletrajzokat, a próbálkozások, a javítások jeleit mutató lapokat viszont nem tartotta fontosnak átadni. A kivitelezéshez tartozó, esetleg a kőfaragó mestereknek a faragáshoz készített rajzai viszont a helyszínen, kézben voltak s azok itt is maradtak. Így kerülhetett a most tárgyalt terv is

az egész építkezést felügyelő Grassalkovich (I.) Antal (1694–1771) kamaraelnök tervtárába. Jadot a párizsi terven az „executé” („kivitelezett”) szóval azt akarta jelezni, hogy a budai palota általa készített terveit – tehát nem konkrétan a vázlatosakat – megvalósította. Mindezt jól bizonyítja, hogy alaprajz-vázlatát a Sebastian Zeller által másolt tervekkel, illetve az 1770-es Hillebrandt-féle felméréssel összevetve messzemenő egyezéseket tapasztalunk, még a helyiségebeosztásban is.

Sebastian Zeller terv-másolata színezéssel és néhány rövid megjegyzéssel tájékoztat arról, hogy az épület mely része készült el az alapkőletétel és az 1755 közötti időszakban, és melyik traktus befejezetlen még. Nyilvánvaló, hogy az érvényben lévő tervet másolta. A három teremsoros, belső- (világító-) udvaros törzsrépület alaprajzán „Der Ritter Saal” beírással egy hat tengely hosszú terem látszik a palota díszudvari homlokzata mögött. Az alaprajzon a keskenyebb oldalakon jól kivehető, hogy kétoldalt egy-egy fülke helyezkedik el, középen ajtónyílás, melynek két oldalán a falból kiugróan egy-egy, helyét tekintve nem egyforma, támasszal. Hasonlóan alakított a második emeleti alaprajz adott része, amely a barokk paloták két-szintnyi belmagasságú dísztermeinek megfelelően a *Rittersaal* felső szintjét, az alsóval közös légterű terét mutatja. Az alaprajz tehát jelöli tervünk fő motívumainak alaprajzi metszetét. A díszes bejárat metszetén az ablak pozíciójából látjuk, hogy a motívum a déli oldalfalhoz tartozik (a szemben lévő nyilván teljesen megegyezik ezzel), mert az északon a fal mögött lépcsőház van, amire nem nyílik ablak.

Zeller alaprajzáinak méreteit kiszámítva kiderül, hogy a keskenyebbik oldal 5 öl 6 láb széles, azaz 10,3 méternyi. Az általunk vizsgált tervrajzon a bejárat motívum és a kétoldalt kapcsolódó fülkés szakasz együttes mérete 10,22 méter, ami a szélességi méretek azonosságát jelenti. A tervrajz szerint a kétszintes belsőtér 10,14 méter magas (5 öl, 2 láb, 1 hüvelyk). A Zeller-féle homlokzatrajzok alapján megállapítható, hogy a magassági méretek is összeillenek, azaz a tervrajzon bemutatott teremrészlet és az alaprajz illetve homlokzat összefügg.

Ha ezek után szemügyre vesszük Hillebrandt 1770-ben készített alaprajzait, nem találjuk a díszteremnél a bejárat motívumot. Ezt a részt nem érintették az angolkisasszonyok beköltözésekor végzett átalakítások; így ezt az alaprajzot az épület befejezésekor meglévő állapotnak tekinthetjük. A vizsgált terv tehát nem jutott el a kivitelezésig. Ezt további bizonyítékok alapján is állíthatjuk. A belsőtérrel a már említett két késői ábrázolást hívhatjuk segítségül; az egyik az egyetem megnyitásakor rendezett ünnepséget (1780), a másik egy nádori fogadást (1795) mutat be.¹⁰ A hangsúly ugyan a megjelenteken van, de – a terem magassági méreteiből következően – magas falfelületek látszanak az architektúrából. A két ábrázoláson a terem két különböző oldalát látjuk, tehát mind a két helyet, ahol motívu-

munk előfordulhatna. Az architektúra egészen más jellegű, mint tervünkön: a két szint magasságú térben óriáspilaszterek sora tagolja a felületet. Nincs már kapcsolat az emelettel, a tér csak a földszinti bejáratokon át közelíthető meg. Az északi oldalon magas bejáratú fülke nyílik, a délin pedig nyilván zárt fal van, mert azt a részt Mária Terézia hatalmas, egészalakos portréja takarja.

Tervünk tehát csak 1765 előtt készülhetett, mert abban az évben vette át Hillebrandt Pacassitól az építkezés vezetését, s az ő tevékenységének lezárását jelentő alaprajzon nem szerepel ez a díszes motívum. A Zeller-féle másolattal való összefüggése viszont nem lehet kétséges, s ezt alátámasztja az az 1779-ben készült tervmásolat (Nedeczky Pál rajza), amely a palotát északról, a törzépület közepén felvett, az északi oldal felől nézett keresztmetszetében mutatja.¹¹ A metszet révén bepillantást nyerünk a *Rittersaal* belső terébe, s a rajzon, szemben a nézővel, azaz a terem déli oldalán feltűnik a vizsgálatunk tárgyát képező motívum. A metszetrajz feltárja a főépület nyugati teremsorának belső képét is. Ebben a traktusban – miként Jadot alaprajzából kiolvashatjuk – az erkély mögötti hálóterem alkotja a legfontosabb, legnagyobb teret. Sem ennek, sem a fellelő, hasonló méretű teremnek ekkor még nem dolgozták ki a belső kiképzését; mert még nem jutott el odáig az építkezés. A tervrajzon látjuk, hogy a *sala terrena* belső terének elképzelése viszont már megszületett s azt, mint elkészültet, mint eldöntött funkciójú helyiséget, Zeller alaprajza is bejelöli. Ezt a keresztmetszet-ábrázolást a Sebastian Zeller által másolt tervvel egykorúnak, sőt, nagyon valószínűnek tartom, hogy azzal azonos tervsorozat részének tekinthetjük. Az 1779-es évszám és a Nedeczky Pál aláírás nem mond ennek ellent, mert arra vonatkozik, hogy Nedeczky, a piaristák tatai *Collegium Oeconomicum*jának növendéke, *architectura civilisszel* kapcsolatos tanulmányai keretében másolatra megkapta a királyi palota egyik tervét, vagy annak másolatát.

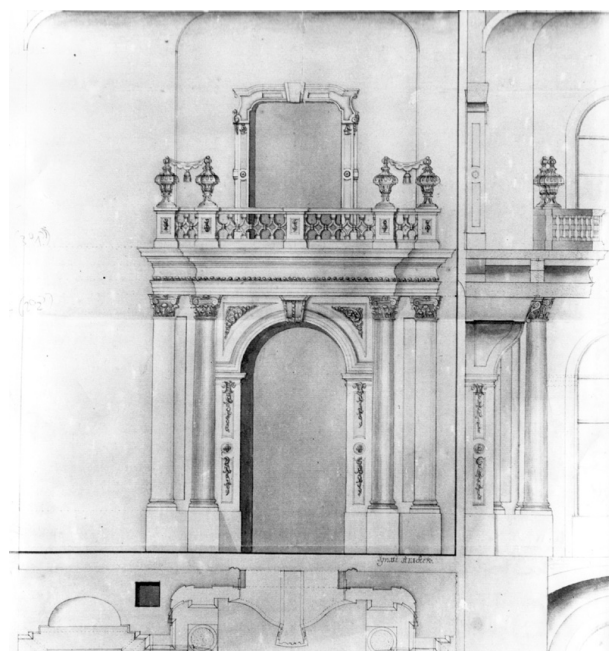
Ezek után a kiindulásul választott lap készülni idejét és vélhető tervezőjét kell meghatároznunk. A tervező a fentiekből következően csak Jadot vagy Paccassi lehetett. Oracsek – aki ugyan 1750-től adatokkal is kimutathatóan a munkák helyszíni vezetője volt – csak a főpálérnak, Jadot, majd utódai kivitelező mesterének tartom. Kapossy János késői tanulmánya ellenére sem tekintem őt a palota tervezőjének.¹² Szerződtetését, hosszú alkalmazását Grassalkovich Antal különleges kegyének köszönhetette, de ez nem jelenti azt, hogy – kamarai kőművesmester lévén – átléphette volna a hivatali rangsort, tervezői szerepet kapott volna és beosztottként felettese előtt nyert volna el kiemelt, hivatalos tervezői feladatot. Alárendelt szerepére vall, hogy az esztergomi plébániatemplom terveinek elkészítésekor (1757) azokat Paccassinak kellett elbírálás végett megküldeni.¹³

Jadot első, vázlatos alaprajzán ugyan nem szerepel a motívum, de nem tudjuk milyen volt a végleges terve.

Bizonyára már az első változat elkészítése után rájött, hogy az itteni éghajlati viszonyok mellett a két kandalló nem elegendő a hosszú terem átfűtésére, és változtatott elképzelésén.

Paccassi, amikor átvette az építkezés ügyét, egy olyan palotát talált, amelynek építése a keleti, dunai oldalon indult meg és a díszudvari oldal kiépítése még jelentősen elmaradt. Valószínűleg a majdani budai udvari élet kisebb reprezentációs igényeire gondolva, csökkentette a hosszú nagy-terem (díszterem? galéria?) méretét, s egy tengelynyi szakasszal rövidebbre vette. Így a hosszú terem helyett egy kissé rövidebb „Ritter Saal” és egy „Täglicher Saal” alakult ki. (NB. Hillebrandt első tevékenysége 1765 után a héttengelyes, 2+3+2 ritmusú tér visszaállítása volt).

Lehet, hogy nem Jadot, hanem ő volt az, aki megváltoztatta a palota fűtési rendszerét is; és a középtengelybe tervezett kandallók helyett a helyiségek sarkaiba kívülről fűthető kályhákat állított. Ezeket ugyan Zeller nem jelölte be, de ábrázolta a külső fűtőfolyosókat, az új fűtőmód elengedhetetlen elemeit – vagyis ekkor már döntés született a kályhák felállításáról (ezek a későbbi alaprajzokon mindig szerepelnek és ezeket látjuk Jakob Schmutzer 1780-as rajzán is). Paccassi ugyan elkészíthette Jadot terveivel szemben a magáét – főleg a belül még ki nem alakított részeken, egyes homlokzatszakszakokon – de szembesülnie kellett az állandó pénzhiánnyal, ami 1755-ben a királynő közbelépéséhez vezetett. Mária Terézia ekkor még kiutalt szerény összegeket az építkezés folytatására, de 1758-ban még így is leállt az építkezés. A tervező valószínűleg a faragványokon igyekezett takarékoskodni; meglepő módon ebből az időből nem is ismerünk kőfaragó-szobrász nevet az építkezésen, pedig részletes adatok vannak a befolyó

6. kép.

összegek felhasználásáról. Ennek a takarékosági törekvésnek eshetett áldozatul a két díszes bejárat is.

Tervünket az adatok, az építkezés körülményei és a megmaradt tervrajzok alapján inkább Paccassi művének tekinthetjük. Más a helyzet viszont, ha az elsődleges megfontolások után megpróbáljuk stíluskritikai alapon mesterhez kötni; akkor inkább Jadot szerzőségére gondolunk. Franciás formakészlete, rokokó ornamensei a *Louis XV* stílusáramlatához kapcsolják építészetét. Kedveli a szabadonálló oszlopok használatát; ezt azért emeljük ki, mert ő inkább a felület finom alakításával és nem plasztikus oszloptörzsekkel dolgozik. Egyik életrajzírója „racionális klasszicizmusként” jellemzi stílusát. Ez egy nem az antikra építő klasszicizmus, nem túlbonyolított alakítás, ami pilaszteres, szinte felületi dísznek ható szemöldökpárkányos homlokzatokat eredményez. Tervünkön viszont nagyobb plaszticitást, a portál-rész előrehajló, szinte rafinált megoldását látunk. A kérdés biztos eldöntéséhez még további adatok, vagy rajzok előkerülése vezethet.

Képjegyzék

1. kép: Jakob Schmutzer, Az egyetem megnyitásának ünnepe a budai várpalota dísztermében.
2. kép: Pollencig József, Náadori fogadás 1795-ben a budai várpalota dísztermében,
3. kép: Jean-Nicolas Jadot, A budai királyi palota alaprajza (részlet), 1753 előtt
4. kép: Franz Anton Hillerand, A budai királyi palota alaprajza, 1784k
5. kép: Jean-Nicolas Jadot, A budai királyi palota alaprajza, 1753 előtt
6. kép: Oracsek Ignáz, Enteriőr-terv a budai királyi palotához

Jegyzetek

- 1 Készült a TÁMOP 4.2.1 pályázat támogatásával.
- 2 Jakob Schmutzer tusrajza: „Az egyetem megnyitásának ünnepe a budai várpalota dísztermében”. Képe: VOIT Pál: *A budai várpalota interieurjei*. Budapest Régiségei (1955) 16. sz. 221–242. ill. Pollencig József színezett tusrajza: „Náadori fogadás 1795-ben a budai várpalota dísztermében”. Szépművészeti Múzeum, Grafikai Gyűjtemény. Képe: VOIT, 1955. uo.
- 3 MOJZER Miklós: *Kapossy János jegyzetei az egykori Grassalkovich levéltár elpusztult tervtáráról*. Művészettörténeti Értesítő, XXXVII. (1988) 3–4. sz. 250–256. A terv az 52/74-es csomóban van, idézve: 256.
- 4 Dávid Ferenc szíves szóbeli közlése.
- 5 Először közölte SCHMIDT, Justus: *Die alte Universität und ihr Erbauer Jean Nicolas Jadot*. Wien, H. Epstein, 1929. 44. kép. A lap a párizsi Bibliotheque Doucet-ban került elő.
- 6 Bécs, Hofkammerarchiv, Kartensammlung, régi jelzet: G. 33, I–V.; az új jelzet: Rb 10/1–5.
- 7 KELÉNYI György: *A királyi udvar építkezései Pest-Budán a XVIII. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005. 31.
- 8 F. A. Hillebrandt szignált, s 1770 április 14-re datált négy lapját közölte KAPOSSY János: *F. A. Hillebrandt 1719–1797*. Budapest, Budavári Tudományos Társaság, 1924. I–IV. sz. melléklet.
- 9 A jegyzéket közli SCHMIDT, 1924, 101.
- 10 Ld. 1. jegyzet.
- 11 Képe: VOIT Pál: *A francia barokk művészet jelenségei Magyarországon*. In: *Magyarországi reneszánsz és barokk*. Szerk. GALAVICS Géza. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975. 451–472.
- 12 KAPOSSY János: *Még egyszer a budai királyi vár tervező mesteréről*. Művészettörténeti Értesítő, II. (1953) 1–3. sz. 123–130.
- 13 RÉH Elemér: *A régi Buda és Pest építészei Mária Terézia korában*. Budapest, Bíró Nyomda, 1932. 80–81.

Ein Interieurentwurf für das königliche Palais in Ofen (Buda)

Im Nachlass des ausgezeichneten Barock-Forschers, János Kapossy wurde das Photo einer Architekturzeichnung gefunden. Die Signatur stammt von Andreas Oraschek, der die Ausführung des königlichen Barockpalais in Ofen (Buda) leitete.

Der Verfasser wirft mehrere Grundpläne des Palais zusammen, bringt mehrere Daten der Baugeschichte

auf um zu zeigen, dass das Motiv (ein Teil des Interieurs mit einem Balkon und Portal) als Teil des Rittersaal entworfen worden war, und stammt entweder von Jadot oder von Paccassi (1750-er Jahre). Aufgrund einiger Stilmerkmale scheint Paccassis Beteiligung wahrscheinlicher zu sein.